پژوهشنامهٔ ایرانی سیاست بین الملل، دورهٔ ۱۳، شمارهٔ ۱، شمارهٔ پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۳
دورهٔ انتشار: شش ماهنامه * شاپا چاپی: 2322-3472 * شاپا الکترونیک: 2717-3402
https://doi.org/10.22067/irlip.2024.84671.1446
مقالهٔ پژوهشی
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۹

بررسی روند اقدامات روسیه در جنگ ترکیبی با اوکراین

قاسم ترابی[۱] یونس مسعودیان[۲]

چکیده

جنگ ترکیبی به‌عنوان یکی از جدیدترین روش‌های پیکار در عصر حاضر در مناقشات کشورها شناخته می‌شود. جنگ غیرخطی، شورش محور و یا محدود از جمله عناوینی است که برای آن به‌کارگرفته می‌شود. در جنگ روسیه و اوکراین که شامل ابعاد نظامی، سایبری، اطلاعاتی و غیره می‌شود، به‌کارگیری جنگ ترکیبی در اولویت عمل هر دو کشور قرار گرفته است. روسیه به عنوان یک قدرت بزرگ، ستیزی را با کشوری نه چندان مطرح در جنگ‌ها آغاز کرده که در کنار پیشرفت‌های خود به برخی از اهداف نیز دست نیافته است. کمک‌های غرب به اوکراین، تشکیل یگان‌های جنگ سایبری عملیاتی، جنگ اطلاعاتی، نفوذ و... همگی از مفاهیمی هستند که در این بین نقش ایفا می کنند. پژوهش حاضر به سوالی با این مضمون پاسخ خواهد داد که روند اقدامات، میزان قدرت روسیه و پیشرفت آن در جنگ ترکیبی علیه اوکراین تا چه اندازه مؤثر بوده است؟ فرضیه در قامت پاسخ به آن بیان داشته است، عواملی همچون برنامه‌ریزی ضعیف نظامی، آمادگی رزمی پایین، کمک های غرب در زمینه‌های مختلف آفندی، پدافندی و سایبری، نفوذ در بدنه نیروهای در حال جنگ همچون گروه واگنر، از جمله عواملی هستند که باعث فرسایشی شدن ارتش روسیه در جنگ اوکراین شده‌اند و در کنار پیشرفت‌ها، عقب افتادگی‌هایی را نیز برای روسیه به دنبال داشته‌اند. روش کیفی – تحلیلی، برپایه اسناد کتابخانه‌ای و مجلات معتبر علمی بین‌المللی، شیوه‌ای است که در نگارش این پژوهش به‌کارگرفته شده است. در نهایت یافته‌های طرح عنوان داشته است که روسیه به‌دلیل انجام برخی محاسبات غلط درگیر جنگی فرسایشی شده که در صورت نداشتن راه حلی معقول و مورد پسند، در باتلاق آن فرو خواهد رفت.

کلیدواژه: جنگ ترکیبی[۳]، روسیه[۴]، جنگ سایبر[۱]، اوکراین[۲]، جنگ شناختی[۳]

۱- دانشیار روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران. رایانامه: ghasemtoraby@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5359-9390
۲- دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه:
y.masoudian@iauh.ac.ir ORCID ID: 0009-0008-7988-0456
3- Hybrid war
4- Russia

Investigating the causes of Russia's lack of progress in the combined war with Ukraine

Ghasem Toraby [4] , Younes Masoudian [5]

Abstract

Combined war is known as one of the newest methods of fighting in the current era in the conflicts of countries. Non-linear, insurgency-oriented or limited war is one of the titles used for it. In the war between Russia and Ukraine, which includes military, cyber, intelligence, etc. dimensions, the use of combined warfare has been prioritized by both countries. As a superpower, Russia has started a war with a country that is not very prominent in wars, and according to experts, it has not achieved its goals in this war as it should. Western aid to Ukraine, formation of operational cyber war units, information war, influence, etc. are all concepts that play a role in this absence. The present research will answer a question with the theme that what factors have caused the lack of progress of Russia's combined war in Ukraine? The hypothesis has been expressed as a response to it, factors such as weak military planning, low combat readiness, Western aid in various offensive, defensive and cyber fields, infiltration of the warring forces such as the Wagner group, are among the factors. which have caused the erosion of the Russian army in the Ukraine war. Qualitative-analytical method, based on library documents and international scientific journals, is the method used in writing this research. Finally, the findings of the project stated that due to wrong calculations, Russia is involved in a war of attrition, which will sink into the swamp if there is no reasonable solution that is acceptable to the world public opinion.

Keywords: Hybrid War, Russia, Cyber War, Ukraine, Cognitive War

---

1- Cyber war
2- Ukraine
3- Cognitive warfare

1- Associate Professor of International Relations, Department of Political Sciences and International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran. E-mail: ghasemtoraby@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5359-9390
2- PhD Student, Department of Political Science and International Relations, Hamedan Branch, Islamic
Azad University, Hamedan, Iran. Email: y.masoudian@iauh.ac.ir (corresponding author)
ORCID ID: 0009-0008-7988-0456

مقدمه

یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین دغدغه اندیشمندان حوزه‌های نظامی و سیاست در زمان حاضر، فهم عمیق و صحیح از نوع و روش پیکارهایی است که بین کشورهای مختلف با شیوه‌های نوین در حال انجام است. مشغول شدن به ستیز در یک جبهه اما با چندین بُعد جنگی، موضوعی است که باعث شد فرانک هافمن[1] برای نخستین بار از آن با عنوان جنگ ترکیبی سخن به میان آورد

(Hoffman, 2007: 5). روسیه که از سال ۲۰۱۴ عملا حمله به اوکراین را آغاز کرده بود، با یورش در سال ۲۰۲۲ تکمیل این پازل را با سرعت بیشتری آغاز نمود. عموما چنین جنگ‌هایی در مناطقی آغاز می‌شوند که یکی از طرف‌ها قبلا در آن محیط تجربه‌هایی کسب کرده باشد، از این‌رو منطقه خاکستری[2] محیطی است که روسیه برای دستیابی به اهداف خود از آن استفاده می کند. استفاده از جنگجویان واگنر[3]، بهره-گیری از یگان‌های جنگ سایبری، ضربه به دشمنان فراملی، جبر مبتنی بر مسائل اقتصادی و... همگی از عواملی هستند که روس‌ها را در جنگی ترکیبی یاری می‌دهند.

آن‌گونه که کارشناسان بیان کرده‌اند هدف جنگ در اوکراین شامل سه بخش ۱-اهداف مقطعی، همچون آزادسازی لوهانسک و دونستک، ۲-اهداف تاکتیکی مانند براندازی دولت زلنسکی و ۳-در نهایت اهداف نامحدود به منظور آزاد سازی استان‌های خرسون و زاپروژیا و الحاق هر چهار استان به روسیه می‌شود (Najafi, 2022: 1).

نکته‌ای مهم در این بین قابل ذکر است و آن شناخت روسیه از نوع جنگ می‌باشد که این اصل با گذشت زمانی طولانی به‌دست آمده است. جنگ شناختی و جنگ ترکیبی الگویی است که روسیه به‌صورت همزمان و پیش از آغاز جنگ ۲۰۲۲ آن را در اوکراین با قوت و شدت به‌کار گرفته است. زیرشاخه‌های این دو مفهوم همچون جنگ‌های اطلاعاتی، نرم[4]، روانی[5]، اقتصادی[6]، رسانه‌ای[7] و... همگی قادر خواهند

1- Frank Hoffman

۲- مناطق منازعه خاکستری عبارتند از: یمن, سوریه, فلسطین اشغالی, لبنان, بحرین, قطر, عراق, دریای چین جنوبی و اوکراین.

۳- گروه واگنر (روسی: Группа Вагнера) یا ارتش خصوصی واگنر یک شرکت نظامی خصوصی با وابستگی غیر مستقیم به ارتش روسیه است که با استخدام داوطلب در جنگ‌های نیابتی مشارکت می کند. مشارکت در جنگ سوریه، جنگ در دونباس و حمله روسیه به اوکراین از جمله فعالیت‌های این گروه است.

4- Soft War
5- Mental war
6- Economic war
7- Media war

بود تا یک ابرقدرت را در مقابله با کشوری نه چندان مطرح در عرصه نظامی یاری رسانند. نقش ناتو در جلوگیری از پیشرفت طرف روس بسیار خودنمایی می‌کند. سران ناتو در سپتامبر ۲۰۱۴ در ولز بیان کرده‌اند که ... ناتو به شیوه‌ای تأثیرگذار بر تلاش‌های به‌وجودآمده از جنگ ترکیبی مقابله خواهد کرد. آن‌ها اقداماتی همچون رفتارهای پیدا و پنهان نظامی، شبه نظامی و غیرنظامی را در دسته بندی‌های خود وارد کرده‌اند... (Ghorbani Zawareh, 2023: A 19/1).

از همین‌رو تألیف موجود سوالی با این مضمون را طرح کرده است که روند اقدامات، میزان قدرت روسیه و پیشرفت آن در جنگ ترکیبی علیه اوکراین تا چه اندازه مؤثر بوده است؟ فرضیه در قامت پاسخ به آن بیان داشته است، عواملی همچون برنامه‌ریزی ضعیف نظامی، آمادگی رزمی پایین، کمک‌های غرب در زمینه‌های مختلف آفندی، پدافندی و سایبری، نفوذ در بدنه نیروهای در حال جنگ همچون گروه واگنر، از جمله عواملی هستند که باعث فرسایشی شدن ارتش روسیه در جنگ اوکراین شده‌اند و در کنار پیشرفت‌ها، عقب افتادگی‌هایی را نیز برای روسیه به دنبال داشته‌اند. هدف نگارش پیش‌رو به دنبال آن است تا با کندوکاوی دقیق و با بهره‌گیری از تجربیات به دست آمده‌ی علمی از پژوهشگران این عرصه، در نهایت به علتی علمی و قابل پذیرش در خصوص عقب افتادگی روسیه در دست‌یابی به اهدافش در اوکراین برسد. روش کیفی – تحلیلی، برپایه اسناد کتابخانه‌ای و مجلات معتبر علمیِ بین‌المللی، شیوه‌ای است که در نگارش این پژوهش به‌کارگرفته شده است.

۱- پیشینه پژوهش

روسیه در مناطق خاکستری دنیا عملیات‌های مختلفی را انجام داده که در این کنش‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌هایی را تجربه کرده است. بررسی منابع مختلف موید این امر می‌باشد که به صورت جدی هنوز اقدامی در راستای بررسی علمی و دقیق علل محروم شدن روسیه از رسیدن به دست‌آوردها در جنگ اوکراین انجام نشده است. از همین رو به چند پیشینه با موضوعات جنگ ترکیبی، شناختی و... اشاره خواهد شد که بیشترین ارتباط را با مفاهیم مطرح شده در نوشتار دارا باشند.

مامفرد و کارلوچی مقاله‌ای با عنوان «جنگ ترکیبی: بررسی پیچیدگی با ابزارهای دیگر» را تالیف کرده‌اند. این دو به دنبال آن هستند که پیچیدگی‌های جنگ ترکیبی را با موضوعات سیاسی در عرصه بین‌الملل مقایسه نمایند. بررسی جنگ روسیه و اوکراین و مناقشه در دریای چین جنوبی از محورهای اصلی این

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال ۱۳، شمارهٔ ۱، شماره پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

نگارش هستند (Mumford and Carlucci, 2023: 192-206). نقطه قوت ایـن مقالـه در ترکیـب ابزارهـای جنبشی[1] و غیر جنبشی به منظور دست‌یابی به اهـداف سیاسـی اسـت. ضـعف آن را مـی‌تـوان در مقایسـه دو جنگ مشاهده کرد، درحالی که دست یابی به هدف مذکور مقاله مستلزم بررسی چند اثـر دیگـر نیـز مـی-توانست باشد. اما برتری اثر حاضر نسبت به طرح مامفرد و کارلوچی، در آن اسـت کـه هـدف خـود را بـه صورتی جامع و در بُعدِ خاصی از منطقه‌ی مورد مناقشه به بحث و بررسی گذاشته است.

آگوینیس و همکارانش در پژوهشی با عنوان «مقایسه دانشمندان مدیریت در جنگ روسیه و اوکـراین» بـه ابعاد مختلف جنگ در اوکراین پرداخته‌اند. آن‌ها در طـرح خـود بـه دنبـال آن هسـتند تـا بـا ارائـه الگـویی مدیریتی در کنار بررسی ابعاد مختلف این جنگ، بتوانند راهکاری بـه منظـور پـیش‌گیـری از وقـوع چنـین جنگ‌هایی در آینده داشته باشند (Aguinis Et al, 2022: 1668-1672). توان طرح این گروه در بررسی و تلفیق روش‌های مدیریتی با آینده‌نگری[2] است که این اثر را متمایز کرده است. موضوعی که تضعیف چنین نگارشی را درپی دارد این است که آن‌ها بیشتر بر بورس تحصیلی تـا عملیـاتی تکیـه مـی‌کننـد و بـه نـوعی تئوری را با اهمیت‌تر جلوه می‌دهند. تمایز دو تالیف در آن است که اثر حاضر از جنبه‌ای علمـی- عملیـاتی به موضوع جنگ ترکیبی روسیه نگاه کرده است.

دالجو و همکارانش مقاله‌ای با موضوع «یک امتحان بی‌رحمانه: توانایی روسیه در پرتو جنـگ اوکـراین» را به رشته تحریر درآورده‌اند. ارزیابی قدرت نظامی روسیه، نحوه عملکرد این کشور در جنـگ بـا اوکـراین، بررسی نقشه راه روسیه در این پیکار و پرداختن به مباحث توازن قوا در اروپـا از جملـه موضـوعات اصـلی رسیدگی شده در این پژوهش است.(Dalsjö, Jonsson and Norberg: 2022: 7-28) نقطه قوت ایـن اثـر بررسی تخصصی آن در ابعاد نظامی است که باعث می‌شود مخاطب با محیطی معلوم روبـرو شـود. ضـعف آن نیز می‌تواند در نپرداختن به توان دیپلماتیک در حل و یا بیشتر شدن این مفاهیم ارتباط داشته باشد. وجه تمایز و برتری اثر مقابل نسبت به تالیف دالجو در آن است که هدفی اثر بخش را برای طرح خود در زمینه-ی مناقشه روسیه و اوکراین با تأکید بر جنگ ترکیبی ارائه می‌کند.

جونز در مقاله‌ای با عنوان «تهاجم نا موفق روسیه به اوکراین، درس‌هـایی از جنـگ مـدرن[3]»، از جنبـه‌هـای

1- Kinetic tools
2- Foresight
3- Modern warfare

مختلف سایبری، رزمی[1]، سازمانی[2]، فرهنگی[3]، تدارکاتی[4]، تجهیزات[5] و... ، جنگ در مناطق مختلف اوکراین را مورد تحلیل قرارداده است. وی در طرح خود به این مهم اشاره می‌کند که چنین جنگی باعث خواهد شد تا روسیه در آموزش‌های نظامی و به‌کارگیری تجهیزات خود بازنگری عمیقی انجام دهد (Jones, 2022: 1-14). توان این تحقیق در پرداختن به مفاهیمی همچون فرهنگ در جنگ[6] است که شاید کمتر به آن‌ها توجه شده است. ضعف بزرگ این نگارش را می‌توان در نگاه کلی آن به موضوعات دانست، چراکه این مفروضات هرکدام جای کار بیشتری دارند. برتری تصنیف حاضر از مقاله جونز در نگاه ریزبینانه به مسائل است، چراکه ابعاد مهم جنگ ترکیبی را نباید به صورتی کلی نگاه کرد.

باتوجه به آنکه نقاط قوت، ضعف و وجه تمایز نوشته‌های فوق با تالیف حاضر به شکلی مجزا برای هریک بیان شده است، در دیدگاهی کلی چنین خواهد بود که این اثر توانسته است با بهره‌گیری از روش‌های تحلیلی، جنگ روسیه و اوکراین را از مناظر مختلف همچون فضای سایبر، عرصه روابط‌بین‌الملل و... مورد بررسی قرار داده و به نوعی با تهیه‌ی بسته‌ای نوین به اهداف بیان شده در طرح خویش دست پیدا کند.

۲- چارچوب مفهومی و نظری

شناختن اهداف دشمن در هرجنگی و حمله‌ای پیش دستانه به آن باعث می‌شود تا ویرانی جبران ناپذیری برای طرف مقابل به ارمغان آید. مناقشات در هر زمان و مکانی باتوجه به مقتضیات موجود چهره‌ای نوین را از خود بجای می‌گذارند(Riazei Et al: 2021: 42). بررسی متون مختلف مؤید این امر است که تاکنون تعریف واحد و جامعی از جنگ شناختی و ترکیبی ارائه نشده است. در ادامه سعی شده است تا کامل‌ترین مفاهیم و نظریات در این دو حوزه ارائه گردد تا بتوان از این طریق به سوال طرح شده در مقاله که همان بررسی روند اقدامات روسیه در جنگ ترکیبی علیه اوکراین می‌باشد، دست پیدا کرد.

۲-۱- مفاهیم

جنگ ترکیبی و جنگ شناختی مفاهیمی هستند که ابتدا باید به تعریف درستی از آن‌ها دست یافت تا بتوان در ادامه با بهره‌گیری از نظریات مختلف همچون سازه‌انگاری و واقع‌گرایی به هدف معین شده در پژوهش

1- Martial
2- Organizational
3- Cultural
4- logistics
5- Equipment
6- Culture at war

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال ۱۳، شمارۀ ۱، شماره پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

دست پیدا کرد.

۲-۱-۱- جنگ ترکیبی

جنگ ترکیبی، تلفیقی از ابزارهای نظامی و غیرنظامی است که به صورتی آشکار و یا پنهان بر علیه طرف مقابل به‌کار گرفته می‌شود. بهره‌گیری از نیروهای منظم و نامنظم در میدان نبرد، جنگ اطلاعاتی، جنگ سایبری، فشار اقتصادی، عرصه دیپلماسی، به راه انداختن اغتشاشات داخلی[1] و... همگی عاملی محرک در راه‌اندازی این جنگ هستند. چناچه اصلی‌ترین مدلول‌های مورد استفاده در تصنیف را می‌توان چنین ترسیم کرد.

نمودار (۱): مفاهیم اصلی دخیل در جنگ ترکیبی – تهیه شده توسط نویسندگان

با توجه به ماهیت پژوهش، بررسی عوامل مؤثر در جنگ ترکیبی نشان از آن دارد که کشور روسیه پیشرفت‌هایی همچون نابودی زیرساخت‌های نظامی و اقتصادی اوکراین و تصرف قسمت‌هایی از شرق این کشور را به دست آورده است، اما موافقت کشورهای عضو ناتو با پیوستن کشورهای دیگر به این پیمان، فرسایشی شدن جنگ و... از عواملی به حساب می‌آیند که بیان می‌کنند روسیه به تمامی اهداف از پیش تعیین شده خود دست پیدا نکرده است.

1- Internal disturbances

در جنگ ترکیبی، اهمیت و نقش بازیگران غیر دولتی، رسانه‌ها، سایبر و زیرمجموعه‌های آن‌ها، می‌تواند ضمن آنکه دامنه‌ای گسترده‌تر را فراهم آورند، نقشی مهم و اساسی را نیز در این فرایند ایفا کنند. استفاده از ویژگی‌های متعارف و غیرمتعارف باعث خواهد شد تا هرکشوری با هر میزان قدرت بازدارندگی، درگیر جنگ ترکیبی شود.

کنفرانس امنیتی مونیخ در اول نوامبر ۲۰۲۲ طی جلسه‌ای با موضوع جنگ ترکیبی، دو محور اصلی را در دستور کار خود قرار داد؛ قسمت نخست بیان کننده نوع حملات سایبری روسیه به اوکراین و دفاع اوکراین در برابر این حملات بود. کمپین اطلاعات نادرست[1]، محور دوم این همایش می‌باشد که در نهایت تأکید بیشتر شرکت‌کنندگان، تمرکز بر سواد رسانه‌ای[2] و آموزش آن به مخاطب قرار گرفت (MSC, 2022:1).

اما چنین رویکردی در عرصهٔ بین‌الملل و در کنفرانس‌های مهم امنیتی همچون مونیخ، نشان از آن دارد که در کنار جنگ ترکیبی عنصری دیگر به نام جنگ شناختی نیز وارد عمل می‌شود.

۲-۱-۲- جنگ شناختی

جنگ شناختی به تصویری نا متعارف از جنگ گفته می‌شود که از ادوات سایبری به منظور تغییر در محورهایی از قبیل فرایندهای شناختی، سوء استفاده از جهت‌گیری‌های ذهنی، پدیدآوردن انحرافات فکری، نفوذ در تصمیم‌گیری‌ها و عمل کرد طرف مقابل با اثرات منفی در سطوح مختلف جمعی و انفرادی انجام می‌شود (NATO-CSO-STO, 2021: 2).

همان طور که اشاره شد، سواد رسانه‌ای ستون اصلی گفتگوهای متخصصان امنیتی را به خود اختصاص داده است. در جنگ شناختی، افکار، اعتقادات و باورهای یک جامعه به‌عنوان هدف اصلی از سوی دشمن قلمداد می‌شود. این مفهوم در ادبیات دفاعی بین‌الملل به اندازه‌ای مهم است که در کنار حوزه‌های نظامیِ هوایی ، دریایی، زمینی و فضایی جایگاه ویژه‌ای دارد. اصلی‌ترین راهکاری که دشمن به منظور پیاده‌سازی مفروضات فوق دنبال خواهد کرد، استفاده از انواع رسانه است تا از این طریق بتواند مؤثرترین ضربه را وارد نماید. پرداختن به آموزش‌های رسانه‌ای در عصر کنونی اهمیت خاصی دارد. دشمن با بهره‌گیری از این بستر فضای مدنظر خویش را به بهشتی برین تشبیه کرده تا ضمن وارد آوردن شوکی عظیم به بدنه‌ی

1- Disinformation campaigns
2- Media literacy

جامعه، انحرافات فکری، نفوذ و سایر تصمیمات خویش را عملیاتی نماید.

دیپ‌فیک[1] فناوری نوینی است که سلاحی مخرب در جنگ شناختی به حساب می‌آید. ماده ۳۹ منشور سازمان ملل متحد عنوان می‌کند که هرگونه تهدید صلح، نقض صلح و یا اقدام تجاوزکارانه از سوی شورای امنیت این سازمان مورد بررسی قرار خواهد گرفت. ماده ۵۱ همین منشور اشاره دارد که در صورت بروز مفاد ماده قبل، طرف مقابل حق دفاع از خود را دارا می‌باشد (United Nations Charter, 2021). به عنوان مثال صدور فرمان عقب نشینی برای نیروها از سوی فرماندهی کل، اگر با استفاده از این فناوری باشد، با توجه به اصول بیان شده، طرف دیگر حق دفاع از خود را به هر طریقی که مناسب باشد، مشروع می‌داند که چنین رویکردی باعث خواهد شد تا صحنه جنگ از دنیای مجازی به دنیای حقیقی تغییر پیدا کند.

۲-۲- چارچوب نظری

همان گونه که از عنوان پیداست، جنگ ترکیبی تلفیقی از چند مؤلفه است که مجموع آن‌ها می تواند نزاعی فراگیر را به وجود آورد. طبیعی است که در چنین روندی باید از چندین نظریه مختلف جهت پیشبرد اهداف استفاده کرد. نظریات لیبرالیسم[2]، واقع‌گرایی[3] و سازه انگاری[4] از جمله این مفاهیم هستند. واقع‌گرایان آن‌گونه که ولفرز می‌گوید در جنبه‌های فکری خود سه محور را دنبال می‌کنند که عبارتند از: گروه‌گرایی، خود پرستی و قدرت محوری (Asadi, 2010: 225). واقع‌گرایان اعتقاد دارند که جنگ در ذات بشر و محیط‌های هرج و مرج گونه رشد و نمو پیدا می‌کند. آن‌ها برای برون رفت از چنین مشکلی موازنه قدرت را پیشنهاد و بر آن تأکید می‌کنند. اما در واقع‌گرایی نوین علل بروز جنگ دور شدن از اصل قدرت‌مداری و تدبیرهای مرتبط با آن است که چنین رویکردی را می‌توان واکنشی همگانی نسبت به

1- Deep fake

۲- لیبرالیسم (Liberalism) یا لیبرال‌گرایی در معنای لغوی، به معنی آزادی‌خواهی با قوانین خاص است و به آرایه وسیعی از ایده‌ها و نظریه‌های مرتبط دولت گفته می‌شود که آزادی فردی را مهم‌ترین هدف سیاسی می‌داند. لیبرالیسم مدرن در عصرِ روشنگری ریشه دارد.

۳- واقع‌گرایی یا رئالیسم (realism)، یک مکتب فلسفی است که ادّعا دارد بین علم و معلوم، قابلیت تطابق، وجود دارد؛ یعنی علم می‌تواند جهان را همآن‌گونه که واقعاً هست، توصیف کند. واقع‌گرایی متضمن مفهوم صدق (یا حقیقت) یا کذب است. هدف علم نزد واقع‌گرایان توصیف صادق و درست چگونگی واقعیت جهان است.

۴- سازه‌انگاری یا برسازی (Constructivism) یکی از نظریه‌های روابط بین‌الملل محسوب می‌شود. این نظریه بر این عقیده است که جنبه‌های مهم روابط بین‌الملل در نتیجه سرشت انسان یا دیگر ویژگی‌های اساسی سیاست جهانی نیست، بلکه آن‌ها به طور تاریخی و اجتماعی برساخته شده.

آرمانگرایی قلمداد کرد(Moshirzadeh, 2016: 79).

آنچه که در جنگ ترکیبی اهمیت دارد تضعیف طرف دیگر جدال است که این اصل از طریق وارد کردن مخاطب جنگ به محیطی متشنج صورت می‌پذیرد. تحلیل چنین رویکردی باعث می‌شود تا مؤلفههشت-گانه جنگ ترکیبی پا به میدان نهاده و در نهایت تمامی آن‌ها در زیر چتر توان و قدرت نظامی خودنمایی کنند(Gharibi, 2017) .

نقطه مقابل این نظریه، لیبرالیسم قرار دارد که اساس آن‌ها بر صلح و دوستی استوار است. به اعتقاد کانت حتی می‌توان با همکاری و تعامل به صلحی پایدار و جاودان دست پیدا کرد(Kant, 2005: 90). لیبرال‌های سنتی بر این اصل تأکید دارند که مسجل‌ترین روش برای انسان‌ها به منظور از بین بردن زور و تنش در سطح بین‌الملل پیروزی آزادی خواهیِ مبتنی بر مردم سالاری است(Linklater Et al, 2016: 56) و می-توان چنین ادعا کرد که با استقرار چنین وضعی و با استدلال به نظر دویل، درگیری‌ها در اینگونه شرایط پایان یافته قلمداد می‌شود (Doyle, 1986: 1158).

اما سازه‌انگاری را می‌توان در دسته‌ی نظریاتی قرارداد که توانایی آن را دارد که در جنگ ترکیبی کمک-رسان خوبی به حساب آید. تأکیدات این نظریه بر شیوۀ زندگی اجتماعی، نظام‌ها، آداب، قوانین و فرهنگ در پیدایش روابط بین کشورها مدنظر قرار می‌گیرد(Rezaei And Shafii, 2014: 63) . باتوجه به آنکه جنگ ترکیبی و شناختی بر مؤلفه‌های ذهنی نیز تمرکز دارند، از این رو نظریه سازه‌انگاری باتوجه به آنکه بر ابعاد ذهنی همچون راهکارها و شیوه تفکرات نیز تمرکز دارد، می‌تواند راهگشای مناسبی تلقی گردد (Abdulahkhani, 2011: 157).

مبانی نظری جنگ ترکیبی را می‌توان به دو دسته کلاسیک شامل: واقع‌گرایی و سازه‌انگاری و نظریات تخصصی جنگ شامل: جنگ نامحدود و جنگ پیچیده تقسیم نمود (Raji And Eftekhari, 2019: 86). در واقع ترکیب این نظریات با یکدیگر قابلیتی را در اختیار پژوهش قرار می‌دهد که می‌توان با استفاده از آن‌ها چندین بعد مختلف را مورد تحلیل قرار داده تا به نتیجه‌ای مورد قبول دست پیدا کرد.

۳- تاریخچه نزاع بین روسیه و اوکراین

حمله روسیه به اوکراین را می‌توان به‌عنوان جدی‌ترین تهدید برای اروپا از زمان پایان جنگ سرد[1] عنوان

۱- جنگ سرد به دوره‌ای از رقابت، تنش و کشمکش ژئوپلیتیکی بین اتحاد جماهیر شوروی و متحدانش (بلوک شرق) و ایالات متحده آمریکا و متحدانش (بلوک غرب) بعد از جنگ جهانی دوم گفته می‌شود. به‌طور کلی دوره زمانی جنگ سرد از ۱۹۴۷ و آغاز دکترین ترومن تا فروپاشی شوروی در ۱۹۹۱ در نظر گرفته می‌شود.

کرد. اوکراین به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق برای شوروی به حساب می‌آمد تا جایی که در سال ۱۹۹۱ و به هنگام اعلام جدایی این ناحیه از روسیه، به سبب آنکه نقشی اساسی در تولید مواد استراتژیک غذایی در اتحاد جماهیر شوروی را ایفا می‌کرد باعث شد تا ضربه‌ای سخت به آن وارد شود و چنین اقدامی به عنوان یک کودتا بر علیه کل منطقه تلقی گردد (Masters, 2023:1). اما اصل درگیری به زمان حمله روسیه به شبه جزیره کریمه باز می‌گردد. این منطقه که در سال ۱۹۵۴ و به مناسبت سیصدمین سالگرد الحاق اوکراین به شوروی، توسط نیکیتا خروشچف رهبر اتحاد جماهیر شوروی به اوکراین هدیه شد، به عنوان نماد دوستی دو جمهوری می‌توانست هدیه‌ای مناسب تلقی گردد تا شکل روابط به صورتی مثبت تغییر نماید (Calamur, NPR: 2014).

بعد از جدایی اوکراین و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، رهبران روسیه همواره در فکر احیای امپراطوری قبلی کشور خویش بوده‌اند. ملی‌گرایان روس سیاست مذکور را پیگیری کردند و با فراهم کردن و انجام یک همه‌پرسی[1] در کریمه، به نوعی به دنبال آن بودند تا قانونی بودن اقدام خروچشف را زیر سوال ببرند تا از این طریق و با کمک پارلمان فدراسیون روسیه الحاق مجدد آن به سرزمین اصلی را عملیاتی نمایند (Kolayi, 1997/ 141-1/137).

اما ریشه‌ی اصلی نزاع منطقه را می‌توان در انقلاب نارنجی اوکراین[2] جستجو کرد؛ انقلابی که به نوعی تقابل شرق و غرب تحت عنوان اردوگاه نارنجی (به رهبری آمریکا) و اردوگاه آبی (به رهبری روسیه) قلمداد می‌شود که در نهایت منجر به پیروزی نیروهای طرفدار روسیه و معرفی یانکوویچ[3] به عنوان نخست وزیر اوکراین گردید. یانکوویچ در سال ۲۰۱۴ توافق نامه شراکت با اتحادیه اروپا را لغو کرد و سبب بروز تنش تحت‌عنوان جنبش یورو میدان[4] شد (Karamzadi and Khonsarifard, 2015: 151). یانکوویچ بعد از

1- Referendum

۲- انقلاب نارنجی (به اوکراینی: Помаранчева революція، revolyutsiya Pomarancheva) یک سری از راهپیمایی‌ها، تحصن‌ها، اعتصاب‌ها و نافرمانی‌های مدنی در اوکراین بود که از نوامبر ۲۰۰۴ تا ژانویه ۲۰۰۵ انجام گرفت.

۳- ویکتور فدوروویچ یانوکویچ (به روسی: Виктор Фёдорович Янукович) سیاستمدار اوکراینی و رهبر «حزب مناطق» و رئیس‌جمهور سابق اوکراین است که دو دوره سمت نخست‌وزیری اوکراین را برعهده داشته‌است. او در انتخابات سال ۲۰۰۴ و در جریان انقلاب نارنجی به مسموم کردن ویکتور یوشچنکو در جریان مبارزات انتخاباتی، متهم شد.

۴- میدان اروپا (به انگلیسی: Euromaidan) اصطلاحی است که به موج اعتراضات و ناآرامی‌های مردمی در اوکراین اطلاق می‌شود که آغازگر آن‌ها تظاهرات مردمی شب ۲۱ نوامبر سال ۲۰۱۳ در کی‌یف، به منظور تحقق اتحاد و یکپارچگی بیشتر با اتحادیه اروپا، قلمداد می‌شود.

آنکه شدت اعتراضات را غیرقابل کنترل دید کیف را ترک و احتمالا به مسکو گریخت (Nikoyi and Zamani, 2017: 304).

بعد از وقوع این جریانات، مناطق لوهانسک و دونتسک در مارس ۲۰۱۴ شاهد اعتراض‌هایی مبنی بر استقلال این مناطق از اوکراین و الحاق آنها به روسیه بود (Muradov, 2019:205-206) که در نهایت با دستگیری پاول گوبارف به عنوان رهبر جریان ضد میدان در ۶ مارس، از دامنه‌ی اعتراضات تا حدودی کاسته شد (de Waal and von Twickel, 2020: 59). در این بین جریانات شهر اسلاویانسک و تلاش نظامیان اوکراینی و نیروهای اطلاعاتی آن در این شهر باعث گردید تا با درگیری بین نیروهای وفادار روسیه و قوای اوکراینی، اعتراضات از شکل مسالمت‌آمیز به سمت جنگ داخلی[1] حرکت کند (Salehi, 2019: 116)و بروز این نزاع به صورت‌های آشکار و پنهان ادامه یابد. تلاش‌های دیپلماتیک همانند فرمول اشتاین‌مایر[2] برای حل بحران بین دو کشور بی نتیجه ماند و سرانجام در تاریخ ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ و در ساعت ۵ بامداد، پوتین دستور حمله به اوکراین را صادر کرد.

آغاز این جنگ که کلید آن از سال ۲۰۱۴ خورده شده بود، تنها معطوف به حمله‌ی نظامی به منظور الحاق شهرهای شرقی اوکراین به روسیه نبود، بلکه نشان از شروع جنگی ترکیبی بین شرق و غرب داشت، چراکه روسیه با حمایت برخی متحدان خویش همانند بلاروس به دنبال سناریویی است تا ضمن جلوگیری از گسترش ناتو[3] به مرزهای خود و از میان برداشتن دولت کیف و زلنسکی، هویت سیاسی[4] اوکراین را نیز به نفع خود تغییر دهد.

٤- جنگ ترکیبی روسیه در اوکراین و بررسی روند این ستیز

بارتلز[5] در سال ۲۰۱۶ اهداف روسیه از پرداختن به جنگ را صرفا استفاده از ابزار قدرت ملی نمی‌داند و

1- Civil War

۲- مذاکره کنندگان روسی و اوکراینی که در شهر مینسک بلاروس با یکدیگر دیدار کردند، بر سر برنامه‌ای توافق کردند که به موجب آن در مناطق جدا شده انتخابات برگزار و قوانین تازه‌ای نیز وضع خواهند شد که این مناطق را مشمول وضعیت ویژه می‌کنند. این طرح از سوی فرانک والتر اشتاینمایر و در زمانی که تصدی وزارت امور خارجه آلمان را بر عهده داشت، پیشنهاد شد و به فرمول اشتاینمایر معروف است.

۳- سازمان پیمان آتلانتیک شمالی یا ناتو (به انگلیسی: North Atlantic Treaty Organization با مخفف NATO) (به فرانسوی: Organisation du traité de l'Atlantique Nord با مخفف OTAN)، در ۴ آوریل ۱۹۴۹ میلادی (۱۵ فروردین ۱۳۲۸) با هدف دفاع جمعی در واشینگتن، دی.سی. پایه‌گذاری شد و بزرگ‌ترین پیمان نظامی در جهان است که ۳۱ کشور در آن عضویت دارند.

4- Political identity

۵- هانس پیتر بارتلز (انگلیسی: Hans-Peter Bartels؛ زاده ۷ مه ۱۹۶۱) یک سیاست‌مدار اهل آلمان است.

معتقد است این موضوع چالشی جدی برای این کشور نیست، بلکه کرملین جنگ را فراتر از درگیری نظامی می‌داند (Ghorbani Zawareh, 2023: B 28/1). بیان این موضوع از آن رو دارای اهمیت است که به نوعی اصل پژوهش به دنبال پرداختن به همین مفهوم است که جنگی با ابعاد بیشتر از نظامی، چه مدلولی از منظر ارتش روس به حساب می‌آید و چرا در صورت استفاده از آن‌ها در جنگ علیه کیف مجادله به سمتی فرسایشی کشیده شده و اهداف آن‌گونه که مد نظر کرملین است، محقق نگردیده است؟

گراسیموف[1] در فوریه ۲۰۱۳ مقاله‌ای تحت عنوان « ارزش علم در آینده نگری است» را منتشر کرد. وی در طرح خود به دنبال تلفیق شگردهای جنگی شوروی وراهبردهای جدید نظامی روسیه بود که موفق به ارائه-ی نظریه‌ای جدید در باب جنگ‌های نوین شد (Gerasimov, 2013: 24). او در تحلیل خود از شخصیتی پنهان سخن به میان می‌آورد. در دکترین گراسیموف به هکرها، رسانه‌ها، ابزارهای اقتصادی[2]، اخبارجعلی[3]، شبکه‌های اجتماعی و... اشاره شده است که به نوعی بیان‌گر همان شخصیت پنهان در تعاریف وی می‌باشد. آن‌گونه که این طرح بیان کرده‌است، دست‌یابی و استفاده از چنین موضوعاتی برای طرف روس روزی رویا بود، اما اکنون بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند عاملی در جهت پیروزی قلمداد شود (Mckew, 2017:1). هشت اصل بیان شده‌ی جنگ ترکیبی در قسمت چهارچوب مفهومی و نظری پژوهش، به طریقی تمام شیوه‌های راهبردهای گراسیموف را دربر می‌گیرد. جای‌گیری نظریه‌ی فوق در تالیف، نگارندگان را در رسیدن به اصول بیان شده در فرضیه که همان برنامه ریزی ضعیف نظامی، آمادگی رزمی پایین، کمک های غرب در زمینه‌های مختلف آفندی، پدافندی و سایبری، نفوذ در بدنه نیروهای در حال جنگ همچون گروه واگنر و... می‌باشد بسیاری یاری خواهد کرد.

٤-۱- بررسی نخستین دلیل فرسایشی شدن جنگ

آن‌گونه که ولادیمیر پوتین در ۲۱ فوریه ۲۰۲۲ عنوان کرد، اهداف اصلی این کشور در حمله به اوکراین دو جنبه‌ی اصلی را در بر می‌گیرد. نخست حمایت از مردم روس‌تبار شرق اوکراین، دوم جلوگیری از نفوذ

۱- والری واسیلیویچ گراسیموف (روسی: Вале́рий Васи́льевич Гера́симов؛ زاده ۸ سپتامبر ۱۹۵۵) ژنرال روس و رئیس ستاد مشترک نیروهای مسلح فدراسیون روسیه، و قائم‌مقام اول وزیر دفاع است. او از سوی رئیس جمهور ولادیمیر پوتین در ۹ نوامبر ۲۰۱۲ منصوب شده است. برخی تحلیلگران او را بانی دکترین ترکیب تاکتیک‌های مختلف اقتصادی، تکنولوژیک در راستای یک استراتژی مشخص می‌دانند.

2- Economic tools

3- Fake news

ناتو به مرزهای روسیه (kremlin, 2022). در یک سال ابتدایی این جنگ همگان گمان می‌بردند که روسیه به اهداف استراتژیک خود دست‌یافته است. به عنوان نمونه وبگاه ایرلایـو در ۳۱ ژولای ۲۰۲۲ اعـلام کـرد استفاده از پهپادهای بیرقدار ترکیه در اوکراین به دلیل پوشش خوب پدافندی روسـیه، کـاهش یافتـه اسـت (airlive, 2022). انتشار این خبر و سایر اخبار، فرض بیان شده را تقویت می‌کـرد. حـدودا چهارمـاه بعـد از انتشار این مطلب، رویترز در خبری فوری اعلام کرد که پوتین خواستار پایان دادن بـه جنـگ در اوکـراین است (reuters, 2022). بیان چنین مطلبی باعث شد تا یک تئوری تحت عنوان شکست، جنگ فرسایشی[1] و یا استراتژی جدید در ذهن متخصصان شکل گیرد. تحقیقـات و مطالـب بیـان شـده از سـوی محققـان بیـان کننده‌ی این موضوع است که روسیه به معنای واقعی در جنگ اوکراین شکست نخورده، اما آن‌گونـه کـه باید به اهداف خویش نیز دست نیافته است.

نفـوذ، موضـوعی بـود کـه شـاید روس‌تبـاران کمتـر بـه آن توجـه کـرده بودنـد. پـوتین در مراسـم الحـاق جمهوری‌های خلق دونتسک و لوهانسک و مناطق خرسـون و زاپروژیـا بـه روسـیه، اعـلام کـرد جوانـان و افردی که توانایی جنگ را دارند به ادارات ثبت نام مراجعه و جهت اعزام به مناطق درگیـری آمـاده شـوند (Persian Sputnik, 2022). معمولا چنین فرمان‌هایی زمانی صادر مـی‌شـود کـه کشـوری خـود را در مـرز شکست ببیند و به نوعی در کارایی نیروهای نظامی خود شک داشته باشد. اخبـار منتشـر شـده در رسـانه‌هـا حکایت از آن داشت که بیشتر جوانان این کشور تمایلی به اجرای ایـن دسـتور ندارنـد و بـه دنبـال فـرار از کشور هستند. موید این موضوع، موضع گیری سران کشورهای مختلـف در خصـوص نپـذیرفتن مهـاجران روس است (Mashregh, 2022). نفوذ واژه‌ای بود که در ابتدای این بند به‌آن اشاره شد. شواهد بیان‌گر این است که رسانه‌های غربی در دنیا به دلیل ازدیاد و اختصاص فراوان بودجه، دست‌برتـر را در اختیـار دارنـد. مشاوران پوتین زمانی که بسیج عمومی را به وی پیشنهاد می‌دادند، احتمالا به قـدرت نفـوذ رسـانه در ذهـن مردم خود توجهی نکرده بودند.

واگنر[2] یک ارتش خصوصی[3] است که در حیطه‌ی مأموریت‌های تعریف شده توسط دولت روسیه فعالیـت می‌کند. برای نخستین بار این گروه در سال ۲۰۱۴ و در جریان مناقشه کریمه پا به میدان گذاشت. از سوریه تا لیبی و از مالی تا موزامبیک، این گروه جنگ‌های متعددی را تجربه کرده است. مهم‌ترین اقدام این گروه

1- War of attrition
2- Wagner
3- Private army

تصرف شهر باخموت در اوکراین بود. جمعبندی‌های اشتباه از میدان نبـرد، اطلاعـات غلـط عامدانـه[1]، راه‌اندازی جنگ روانیِ معکوس[2]، نفوذ در افکار مشاورین و... کـه همگـی جزیـی از جنـگ ترکیبـی هسـتند، دست به دست هم داد تا وزیر دفاع روسیه در اوجِ نبرد بیانیه‌ای که گروه‌هـای شـبه نظـامی بـه ویـژه واگنـر علاقه‌ای به آن نداشتند را منتشر کند. در این بیانیه از این گروه‌ها خواسته شده بود تا با وزارت دفاع روسـیه قرارداد امضا کنند و به نوعی اسـتقلال خـود را واگـذار نماینـد (Fars news, 2023). یـوگنی پریگـوژین[3]، رهبر گروه واگنر به سرعت به این موضوع واکنش نشان داد و ضمن اعلام امضا نکردن این قرارداد، اعـلام کرد که شهر با خموت را ترک و به منظور سرنگونی وزیر دفاع، همراه ارتش خـود عـازم مسـکو خواهنـد شد (Faulconbridge, reuters: 2023).

عدم تمایل جوانان به طرح بسیج عمومی، وقایع گروه واگنر و... تحولاتی هستند که نشان از ضعف کرملین در جنگ شناختی دارند.

۴-۲- چالش‌های موجود در دو سوی میدان نبرد

پوتین در سپتامبر ۲۰۲۲ اعلام کرد که غرب به دنبال تجزیه و تضعیف روسیه است. او به تسلیح اوکراین بـه انواع سلاح‌ها توسط ناتو اشاره و بیان کرده است، روسیه باید قدرت هسته‌ای کشورهای عضو این پیمان را در نظر بگیرد (Tass, 2022). غرب در راستای بُعد سایبری و استفاده از شبکه‌های اجتماعیِ جنگ ترکیبـی موضوعی را مبنی بر استفاده روسیه از پهپادهای ایرانی در جنگ اعلام کرد؛ مطلبی که به سـرعت از سـوی مقامات ایرانی تکذیب شد. سخنگوی وزارت امورخارجه در نشست خبری بیـان کـرد کـه ایـران بـه هـیچ عنوان پهپادی را در اختیار روسیه برای جنگ اوکراین قرارنداده است و این اتهـامی بـیش علیـه جمهـوری اسلامی ایران نیست (Kanani, Ministry of Foreign Affairs: 1402). به نظر می‌رسد غرب و متحـدانش با بازیگری اوکراین در زمینه‌ی آفندی در موضع ضعف قراردارند چـرا کـه طـرف روس توانسـته اسـت بـا حملات پهپادی ضربات بسیاری را به ادوات و نیروهای انسانی اوکراین وارد نماید.

کرملین حملات سایبری علیه اوکراین را افزایش داده و به نوعی سعی در تغییـر میـدان نبـرد دارد. شـرکت امنیتی تهدیدات سایبری رکورد فیچر[4] اعلام کرد شواهد نشان از آن دارد که در ماه‌هـای آینـده هکرهـای

1- Deliberate misinformation
2- Reverse psychological warfare
3- Yevgeny Prigozhin
4- Cyber threat security company record feature

روسی به طرفداری از دولت خود پا به میدان خواهند گذاشت. روسیه به دنبال آن بود تـا بـا طراحـی یـک حمله سایبری شبکه انرژی اوکراین را از بین ببرد که کیف بـا مقابلـه‌ای هوشـمند ایـن حملـه را دفـع کـرد. (Sakellariadis and Miller, 2023).

هکرهای مرموز[1] پایشان به این جنگ باز شده است که این موضوع باعث شده تا چالشی جدی برای هر دو سوی درگیر به ویژه طرف روس ایجـاد گـردد. شـرکت مالویربـایتس[2] کـه در زمینـه بـدافزارها[3] تحقیـق و تفحص می‌کند، اخیرا گزارش داده است که گروهایی با نام رِداستینگر[4] از سـال ۲۰۲۰ دسـت بـه ابتکـاری جالب زده‌اند. آن‌ها در کیف از طرفداران روس و در شرق اوکراین از طرفـداران کیـف اطلاعـات جمـع-آوری می‌کنند که تعداد عملیات‌های آنان تا سال **۲۰۲۳** بـه پـنج مـورد رسـیده اسـت. اهـداف آنـان بیشـتر معطوف به شخصیت‌هایی است که در این مناقشه نقشی مهم ایفا می‌کنند. به عنوان نمونه بـه دسـت آوردن اطلاعات از مسئولین برگزاری همه‌پرسی در مناطق شرق اوکراین یکی از اهداف اصلی آنان بـوده اسـت و یا حمله به رایانه‌ی شخصی یکی از مقامات عالی‌رتبه نظامی اوکراین کـه نقشـی کلیـدی را در جنـگ ایفـا می‌کند از دیگر هدف‌های این گروه به حساب می‌آید (Hey Newman, 2023).

ظهور چنین بازیگرانی در عرصه نبرد بنا به آنچه که شواهد نشان مـی‌دهـد بـرای روسـیه چنـدان خوشـایند نیست و به نظر می‌رسد که جایی برای آن در تحلیل‌های اولیه‌ی خود باز نکرده بودند. دیمیتری مددوف در نشستی عنوان کرد جنگ واقعی علیه روسیه در فضای سایبر جریان یافته است که روسیه بایـد بـه دنبـال راه حل‌هایی باشد تا با آن‌ها مقابله کند و همواره دفاع فعالی را اتخاذ نماید (Tass, 2023). این موضوع فرضیه اصلی پژوهش را تایید می‌کند که روسیه در زمینه‌های سایبری، چه قسمت آفندی و چه پدافندی به چالشی جدی کشیده شده است.

٤-٣- فضای سایبر و تأثیر آن بر آینده جنگ روسیه و اوکراین

بهره‌گیری از فضای سایبری در مناقشات بین‌المللی باعث شده است تا آینده‌ی جنگ‌ها که به شیوه‌ای سنتی هم‌اکنون نیز در حال انجام است، در حاله‌ای از ابهام فرو رود. یک جنگ متعـارف[5] در عصـر حاضـر مـی-

1- Mysterious hackers
2- Malwarebytes Inc
3- Malware
4- Red Stinger
5- Conventional war

تواند جنبه‌هایی از حمله سایبری[1] یا هـک زیسـتی[2] (Ricks, discovermagazine: 2011) را شـامل شـود و کشورها را به استفاده از آن ترغیب نماید. استفاده از این فناوری تهدیدات جنگ را بسیار قـوی مـی‌کنـد، چراکه اتاق کنترل و فکر فرماندهی را می‌توان در کمترین زمان ممکـن شـکل داد و آن را مـدیریت کـرد. بهره‌برداری از چنین علمی به منظور تأثیرگذاری بر افکار عمومی و استفاده از آن به عنوان واسطه‌ای جهت راه‌اندازی جنگی روانی، به عنـوان یکـی دیگـر از پایـه‌هـای جنـگ ترکیبی، در عصرحاضـر مـورد تأکیـد طراحان نزاع در جهان می‌باشد (Bachmann, Gunneriusson, 2015: 84).

یکی از مفاهیم موجود در جنگ ترکیبی، قسمت دیپلماسی آن است. مؤلفه‌ای که غرب بـه محـض شـروع جنگ روسیه و اوکراین آن را بر علیه طرف روس به‌کار بست و به نوعی روسیه را در تنگنای سختی قـرار داد. دیپلماسی زمانی پویا و فعال خواهد بود که مقامات عالی کشورها بتوانند آزادانه در عرصه روابط بین-الملـل تـردد نماینـد. پـانزدهیمن نشسـت بـریکس[3] در ۲۳ اوت ۲۰۲۳ بـدون حضـور پـوتین برگـزار شـد. خبرگزاری آناتولی در خبری مدعی شد که پوتین به دلیل آنکه دستور آمریکا جهت بازداشت وی عنـوان شده است، از ترس دستگیری به صورت مجازی در نشست سران بریکس شرکت خواهـد کـرد (Khaliq, 2023). چنین امری مؤید آن است که روسیه در جنـگ دیپلماسـی دچـار نـوعی سـردرگمی شـده و حتـی حرکت به سوی انزوایی هرچند اندک را تجربه می‌کند.

فضای سایبر در این بین نقشی مفیـد را بـرای طـرف روس بـازی کـرد چراکـه بـه نـوعی دسـت برتـر را بـه سردمداران کاخ کرملین هدیه داد. اما نکته آنجاست که چنین محیطی باعث شده است تـا اطلاعـات غلـط عامدانه و غیرعامدانه نیز به عنوان بخشی از جنگ شناختی، از طریق همین فضا، باعث تحلیل‌هایی ناصحیح و گاهاً مضر برای روسیه شود. یکی از پیامدهای منفی کنفرانس مجازی پوتین در این نشست، مـتهم شـدن آفریقای جنوبی به حمایت از جنگ روسیه بر علیه اوکراین اسـت. خـانم میـا سـوارت عنـوان کـرده اسـت چنانچه آفریقای جنوبی به اساس نامه دیوان کیفری بین‌المللی پایبند باشد، نباید از پوتین حتـی بـه صـورت

1- Cyber attack

۲- بیوهکینگ (به انگلیسی: bio hacking) یا بادی‌هکینگ روشی برای تغییر در سازوکار بدن و ذهن است که افراد با رویکرد «خودت انجامش بده» با شیوه‌هایی مثل ایجاد تغییرات کوچک در شیوه زندگی که به بدن زمان برای تنظیم می‌دهد تا پس از آن قادر به تجزیه و تحلیل نوع عملکرد و حس خود باشد؛ سبک زندگی‌شان را عوض می‌کنند تا سلامت‌شان را بهبود بخشند.

۳- بریکس (به انگلیسی: BRICS) نام گروهی از کشورها به رهبری قدرت‌های اقتصادی نوظهور است و عنوان آن کوته‌نوشتی است که از به هم پیوستن حروف اول نام انگلیسی آن کشورها یعنی برزیل، روسیه، هند، چین و آفریقای جنوبی ساخته شده‌است.

مجازی نیز میزبانی می‌کرد، چرا که این اقدام می‌تواند عواقب سختی را برای این کشور به دنبال داشته باشد (Swart, 2023).

اما فضای مجازی تنها بر عرصه دیپلماسی روسیه تأثیر منفی نداشته است. در قسمت قبل به مباحث هک و تأثیر شبکه‌های اجتماعی در زندگی مردم روسیه اشاره شد. آنچه که آینده‌ی روسیه را با خطری جدی مواجه خواهد کرد، تحریم‌های اقتصادی[1] است، که نه تنها تأثیر مستقیمی بر زندگی عموم مردم روس خواهد داشت، بلکه باعث می‌شود جایگاه کرملین در عرصه روابط‌بین‌الملل نیز دستخوش تغییراتی شده و کشورها به سمت منفی نمودار آن حرکت کنند. یکی از اهداف تحریم‌ها، برتری رابطه از سوی کشور تحمیل کننده بر علیه کشور هدف است. تضعیف قدرت سیاسی[2] و اقتصادی[3] دو مؤلفه‌ی اصلی در این زمینه به حساب می‌آیند (Jing EtAl, 2023). بر اساس مطالعات انجام گرفته، محدودیت‌های وضع شده از سوی غرب بر علیه روسیه به بهانه‌ی جنگ اوکراین، تأثیرات خود را در بلند مدت بر اقتصاد این کشور نشان خواهد داد. روسیه به سیاستی که از آغاز سال ۲۰۰۰ میلادی تحت عنوان واردات بلند مدت[4] تشکیل داده بود، شتابی مضاعف بخشید تا از این طریق بتواند با تکیه بر توان داخلی، تحریم‌های غرب را بی اثر گرداند (Sultonov, 2020: 1). اتحادیه اروپا حدود ۹۱ میلیارد یورو واردات از روسیه را قطع کرده است (Nardelli, 2023). با وجود آنکه روسیه این سیاست تکیه بر توان داخلی خود را در خلال جنگ اوکراین بسیار تقویت کرده است، اما باتوجه به قطع ارتباط اکثر کشورهای اروپایی و مصرف‌گرایی مردم روس، به نظر می‌آید چنین روندی این کشور را با مشکلات جدی در آینده مواجه نماید؛ مگر آنکه جامعه‌ی بین‌الملل در مورد روسیه به دور زدن تحریم‌های غرب روی‌بیاورد. فضای سایبر این توانایی را دارد که الگوهای مالی و اقتصادی در یک کشور را به آسانی جابجا کرده و جمعیت یک کشور را به سمت تجمل‌گرایی و یا صرفه جویی سوق دهد که مردم سرزمین روسیه نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

در چارچوب مفهومی پژوهش به عناصر مرتبط با جنگ شناختی اشاره شد. سوء استفاده از جهت‌گیری‌های ذهنی یکی از این مفاهیم است که در مورد ساختار نگارش کاربرد دارد. تعداد ۵۰ تن از سران اپوزوسیون روسیه در کاخ جابلونا در ورشو طی جلسه‌ای ضمن اعلام مخالفت با اقدامات پوتین مطالبی را

1- Economic sanctions
2- political power
3- Economic power
4- Long term import

مطرح کردند که باعث سوء استفاده‌های شدیدی در فضای سایبر بر علیه روسیه شد. بارانوفسکی بـه عنـوان یکی از این اعضا خواستار به دست گرفتن سلاح مخالفان پوتین در داخل بر ضد وی و راه انداختن جنگی داخلی شد که چنین دیدگاهی با مخالفت سایر اعضا روبرو و آن‌ها بر محاکمه عادلانـه‌ی او تأکیـد کردنـد (Ziener, 2023).

در این بین بحث کمپین اطلاعات نادرست[1] باردیگر مطرح خواهد شد. تشکیل چنین جلساتی در خـارج از روسیه و شورش‌های داخلی همچون گروه واگنر، دست برتر را به طرف اوکراینی داد تا با ترکیـب شـیوه-های از هر دو جنگ، یعنی شناختی و ترکیبی، میدان فضای رسانه‌ای به ویژه سایبر را به نفع خود تغییر داده تا افکار عمومی و حتی تفکرات سیاسیون را به سود خود تغییر دهد. برتـری زلنسـکی نسبت بـه پـوتین در بهره گیری از فضای مجازی است. او که تبحـر خاصـی در اسـتفاده از ایـن فضـا را دارد توانسـت بـا انتشـار تصاویری قابل قبول برای افکار جهانی در مـورد خرابـی‌هـای جنـگ و سـخنرانی‌هـای مجـازی در مجـامع عمومی بین‌المللی، اطلاعاتی که مدنظر خویش بود را به جهانیان مخابره نماید (Sd,2023).

چنین برمی‌آید که فضای سایبر سایه‌ای سنگین بر آینـده جنـگ در روسـیه و اوکـراین افکنـده اسـت. اگـر فرض بر آن باشد که روسیه در ابعاد اقتصادی، نظامی، نفـوذ در نیروهـای داخلـی و کنتـرل خشـم مخالفـان داخلیِ جنگ از طریق اعمال فشار، فائق آید، اما مطالب فوق موید آن اسـت کـه پـوتین و دولـتش جنـگ روانی و رسانه‌ای را تا حدودی واگذار کرده‌اند که اگر تدبیری بـرای آن نداشـته باشـند، در ایـن جبهـه از جنگ شکست آنها دور از ذهن نخواهد بود. قدرت برتر نظامی در جنگ‌های کنـونی نمـی‌توانـد تضـمینی برای پیروزی باشد، چراکه دست برتر را طرفی در اختیار خواهد داشت کـه بـه جنـگ شـناختی و ترکیبـی آشنایيتی کامل دارد. دووال[2]، مدیر آژانس امنیت ملی هنـد بـا تأکیـد بـر نقـش مـردم عنـوان کـرده اسـت، مرزهای جدید جنگ که از آن به عنوان نسل چهارم یاد می‌شـود، در واقـع دربـر گیرنـده‌ی جامعـه مـدنی[3] است. او معتقد است که در عصر کنونی جنگ‌ها ابزاری مؤثر و کارآمد به منظور کسب پیروزی به حساب نمی‌آیند (Pisharody, 2021).

صلح، مذاکره، بازگشت روسیه به مرزهای پیش از جنگ، سقوط کامل زلنسکی، توقف جنـگ در حالـت فعلی و چندین فرض دیگر در مورد این نزاع وجود دارد که همگی آن‌ها در حد یک احتمال قوت گرفتـه

1- Misinformation campaign
2- Ajit Kumar Doval
3- Civil Society

است. اما آنچه که مفروضات بیان شده در این نگارش عنوان می‌کند آن است که جنگ در اوکراین حالتی فرسایشی دارد و آن‌گونه که باید مسیر درست خود را طی نمی‌کند. از سویی روسیه دست برتر در میدان فیزیکی را در اختیار دارد و از سویی دیگر میدان مجازی را تا حدی واگذار کرده است. برای آنکه کشوری بتواند پیروزی را به دست آورد، باید فضایی را برای خود آماده سازد که از چهار عنصر تفکر تأثیر محور[1]، الگوی رفتاری شبکه محور[2]، ساختار انعطاف‌پذیر و پیچیده[3] و درنهایت ترکیب خلاقانه‌ی فناوری‌های نرم و سخت[4] بهره بگیرد (Bakhtiari and Saedi, 2019: 114). هر دو طرف درگیر در این منازعه در موارد بیان شده ضعف دارند و به نوعی در حال آزمون و خطا در ارتباط با بهره‌گیری بهتر از چنین مفاهیمی هستند. برآیند این قسمت آن است که نتیجه‌گیری در مورد آینده جنگ روسیه و اوکراین هنوز زود است و باید میدان نبرد، چه در زمین سخت و چه در فضای نرم سایبر، حقایقی بازگشت ناپذیر را برای افکار روشن نمایند.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر بدنبال پاسخ گویی به پرسشی با این مضمون بود که روند اقدامات، میزان قدرت روسیه و پیشرفت آن در جنگ ترکیبی علیه اوکراین تا چه اندازه مؤثر بوده است؟ فرضیه اصلی در قامت پاسخ به پرسش مطرح شده بیان داشته است، عواملی همچون برنامه ریزی ضعیف نظامی، آمادگی رزمی پایین، کمک های غرب در زمینه‌های مختلف آفندی، پدافندی و سایبری، نفوذ در بدنه نیروهای در حال جنگ همچون گروه واگنر، از جمله عواملی هستند که باعث فرسایشی شدن ارتش روسیه در جنگ اوکراین شده‌اند و در کنار پیشرفت‌ها، عقب افتادگی‌هایی را نیز برای روسیه به دنبال داشته‌اند. نگاه فرضیه‌ی رقیب، به بحث موفقیت‌های کسب شده از سوی طرف روس در نظر گرفته شده بود که بعد از به آزمون گذاردن هر دو فرضیه در خلال بحث نتایج ذیل به دست آمد.

روسیه موفق شده است به تقریبا نیمی از اهداف خویش در جنگ با اوکراین دست پیدا کند. اما انجام نشدن برخی محاسبات همچون تحریم‌های بسیار زیاد و مؤثر بین‌المللی، آغاز حملات روانی کشورهای ناتو بر علیه افکار عمومی جهان و مردم داخلی و مواردی از این دست، باعث شد تا روسیه به عنوان

1- Impact-oriented thinking
2- Network-oriented behavioral pattern
3- Flexible and complex structure
4- Creative combination of soft and hard technologies

کشوری قدرتمند در برابر اوکراین اندکی صبر استراتژیک به منظور برون رفت از بحران را در دستور کـار خود قرار دهد.

آزمودن دو فرضیه‌ی اصلی و رقیب در میانه‌ی راه باعث شد که غایت مطلب نشـان‌گـر ایـن امـر باشـد کـه روسیه به دلیل در نظر نگرفتن تمام جنبه‌های نبرد از جمله نفوذ، فضای سایبر، تحریم و... دچار نوعی سردر گمی شده است. کرملین و در راس آن پوتین شاید گمان می‌کردند که در کمترین زمـان ممکـن کیـف را فتح و ضربه‌شصتی فراموش ناشدنی به ناتو نشان دهند. بازیگر آن سوی میدان دستش در تسـلیحات نظـامی خالی بود، ولی با چنته‌ای پر در نزاع سایبری پا به عرصه گذاشت. همان‌طور که بیان شد، زلنسـکی اسـتفاده از مؤلفه‌ی سایبر در جنگ ترکیبی و شناختی را به خوبی می‌داند و از طرفی دیگر نیز امپراطـوری رسـانه‌ای غرب را به دنبال خود داشته و دارد. سران روس از جنبه‌های بیان شده به ویژه نفوذ در ابعاد مختلف غفلـت کردند و تنها به ادوات نظامی خود دل‌خوش کرده بودند. افکـار عمـومی در سـطح جهـان اطلاعـات غلـط عامدانه یا غیرعامدانه را به سرعت دریافت می‌کند و تحلیلش بر اساس همان چیزی است که می‌بیند.

زلنسکی با نشان دادن مظلومیت خود در زیرزمین‌های کاخ ریاست جمهوری کیف، آن‌گونه به جهان القـا کرد که جنایتی عظیم در حال روی دادن است و ایـن موضـوع در انـدک زمـانی تمـام اروپـا را فراخواهـد گرفت. منتشر کردن چنین مطالبی اولین ضربه را جهت متوقف کردن ماشین جنگی پوتین به راه انداخت تا جایی که حتی برخی از کشورهای متحد روسیه نیز در مجـامع عمـومی سـازمان‌هـای بـین‌المللـی از جملـه سازمان ملل به قطعنامه‌هایی علیه روسیه رای ممتنع دادند.

در نهایت پاسخ‌گویی به پرسش اصلی پژوهش با استفاده از فرضیه‌های مطرح شده بیان‌گر آن است که هـر دو سوی درگیر نبرد به دنبال آن هستند که جنگ را متوقف کرده و از طریق راه حـل‌هـای دیپلماتیـک بـه سمت صلح پیشروند. نزاع بین روسیه و اوکراین می‌توانـد بـاردیگر خـاطرات جنـگ آمریکـا در ویتنـام را تکرار نماید؛ اما با تفاوت اینکه در این زمان با توجه به ظهور قدرت‌های متعدد در شمال و جنـوب، هـر دو سوی آشوب یعنی غرب و شرق در باتلاق ایجاد شده گرفتار شوند. در کل مؤلفـه‌هـای جنـگ ترکیبـی از جمله دیپلماسی، اغتشاشات داخلی، اقتصاد، نفوذ، سایبر، فرایندهای شناختی، سوء استفاده از جهت‌گیـری-های ذهنی، پدیدآوردن انحرافات فکری و... همگی راه خود را خواهند رفت و بازنده آن طرفی است کـه چنین مفاهیمی جایی در محاسباتش نداشته باشد.

Reference:

Abdulahkhani, Ali. (2011). Theories of security. Tehran, Abrar Contemporary Cultural

Institute of International Studies and Research, Tehran, first edition. (In Persian)
Asadi, Aliakbar. (2010). Realism and competing approaches to foreign policy. Quarterly Rahboard, 19(56). 223-252. (In Persian)
Airlive. (2022). More and more Bayraktar TB2 drones are shot down by Russian Air Defenses. 2022/07/31. At: https://airlive.net/military/2022/07/31/more-and-more-bayraktar-tb2-drones-are-shot-down-by-russian-air-defenses/.
Aguinis, Herman. Cope, Amando. Martin, Ursula M. (2022). On the Parable of the Management
Scholars and the Russia–Ukraine War. British Journal of Management, 33(1), 1668–1672. DOI: 10.1111/1467-8551.12638.
Bakhtiari, Eraj. Saedi, Bizhan. (2019). The evolutionary process of war and combined war (from the point of view of command and control). Quarterly Olom fonon Nezami, 15(49). 101-127. (In Persian)
Bachmann, Sascha-Dominik. Gunneriusson, Håkan. (2015). HYBRID WARS: THE 21st-CENTURY'S NEW THREATS TO GLOBAL PEACE AND SECURITY. Journal of Military Studies, 43(1). 77-98. doi : 10.5787/43-1-1110 .
Calamur, Krishnadev .(2014). Crimea: A Gift to Ukraine Becomes a Political Flash Point. Npr, 2014/02/27. At: https://www.npr.org/sections/parallels/2014/02/27/283481587/crimea-a-gift-to-ukraine-becomes-a-political-flash-point .
Doyle, Michael W. (1986). Liberalism and World Politics. Published online by Cambridge University Press, 80(04), 1151-1169. DOI: https://doi.org/10.2307/1960861 .
Dalsjö, Robert. Jonsson, Michael. Norberg, Johan. (2022). A Brutal Examination: Russian Military Capability in Light of the Ukraine War. 64(3), 7-28. doi.org/10.1080/00396338.2022.2078044 .
de Waal, Thomas. von Twickel, Nikolaus. (2020). Beyond Frozen Conflict Scenarios for the Separatist Disputes of Eastern Europe. Series > Centre for European Policy Studies (Brussels) > CEPS Paperbacks, London, http://aei.pitt.edu/id/eprint/102589 .
Fars news agency, "What is the Wagner group and what does it do in Russia?" ", available at: http://fna.ir/3dh36j, publication date: 2023/05/25. (In Persian)
Faulconbridge, guy. (2023). Prigozhin says Wagner will not sign contracts with Russia defence minister. Reuters news agency, 2023/01/11, At: https://www.reuters.com/world/europe/prigozhin-says-wagner-will-not-sign-any-contract-with-russian-defence-minister-2023-06-11/.
Hoffman G, Frank. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Potomac Institute for Policy Studies. 1-72 .
Hey Newman, lily. (2023). A Mysterious New Hacker Group Is Lurking in Ukraine's Cyberspace. Wired, 2023/05/18. https://www.wired.com/story/red-stinger-russia-ukraine-apt/
Jing, Chao, William Kaempfer, and Anton Lowenberg. (2003). Instrument choice and the effectiveness of international sanctions: A simultaneous equations approach. Journal of Peace Research 40(5), 35-519. Doi:10.1177/00223433030405002 .
Jones, G. (2022). Russia's Ill-Fated Invasion of Ukraine Lessons in Modern Warfare. CSIS BRIEFS. www. CSIS.org.
Gharibi, Mohsen. (2017). Trump's aggressive realism and Trump's convergence path. Fars news agency, access at: http://fna.ir/a1ivk3. (In Persian)

Gerasimov, Valery. (2013). The Value of Science Is in the Foresight. Military-Industrial Kurier, Coalson, editor, Central News, Radio Free Europe/Radio Liberty, 23-29.
Ghorbani Zawareh, Mohammad Hossein, (2023), ambiguity and darkness in the concept of war and peace, Tehran, Dafos Aja, second edition, A. (In Persian)
Ghorbani Zawareh, Mohammad Hossein, (2023), ambiguity and darkness in the concept of war and peace, Tehran, Dafos Aja, second edition, B. (In Persian)
Kanani, Nasser, "Reaction of the spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs to the new EU sanctions against the Islamic Republic of Iran", Ministry of Foreign Affairs, available at: https://mfa.gov.ir/portal/NewsView/725736, publication date: 2023/07/21. (In Persian)
Kolayi, Elahe, (1997), Politics and Government in the Russian Federation. Tehran, Ministry of Foreign Affairs, first edition. (In Persian)
Khansari Fard, Fahime; KaramZadi, Muslem, (2015), "Ukrainian and Russian Crisis Investigation (2014 Root Findings)", Central Asia and Caucasus Studies, 20(86), 135-159. (In Persian)
Kant, I mmanuel. (2005). toward perpetual peace Theories of Federalism: A Reader. Springer magazine, 87-99
Kremlin. (2023). Address by the President of the Russian Federation. 2022/02/21. At: http://www.en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828 .
Khaliq, Riyaz ul. (2023). Xi to attend China-Africa Leaders' Dialogue, BRICS summit in Johannesburg. Anatolia news agency, 2023/08/18. At: https://www.aa.com.tr/en/africa/xi-to-attend-china-africa-leaders-dialogue-brics-summit-in-johannesburg/2970942 .
Mckew, Molly. k. (2017). The Gerasimov Doctrine. politico magazine, 2017/09/05. At: https://www.politico.com/magazine/story/2017/09/05/gerasimov-doctrine-russia-foreign-policy-215538/ .
Mumford, Andrew. Carlucci, Pascal. (2023). Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means. European Journal of International Security, 8(1), 192-206. doi:10.1017/eis.2022.19 .
Munich Security Conference (MSC). (2022). Munich Security Conference Hosts Roundtable Discussion on Hybrid Threats in Washington, D.C. 2022/11/01. In: https://securityconference.org/en/news/full/munich-security-conference-hosts-roundtable-discussion-on-hybrid-threats-in-washington-dc/ .
Masters, Jonathan. (2023). Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. The Council on Foreign Relations (CFR), 2023/02/14. At: https://www.cfr.org/backgrounder/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia .
Mashregh, "Reactions to Putin's call for public mobilization in Russia", available at: mshrgh.ir/1419932, publication date 2022/09/21. (In Persian)
Moshirzadeh, Homeira. (2016). Evolution in international relations theories. Tehran, Samit Publications, 11th edition. (In Persian)
Muradov, Ibrahim. (2019). THE DONBAS CONFLICT AS A FORM OF HYBRID WARFARE: A NEOCLASSICAL REALIST ANALYSIS. A Thesis Submitted To The Graduate School of, Social Sciences of Middle East Technical University, http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12624085/index.pdf, 2020/02/19 .
Nikoyi, Majid; Zamani, Massoud, (2016), "Legitimacy of the military intervention of a third country based on the invitation of the host country: an analysis of military interventions in Mali, Ukraine, Syria and Yemen", Public Law Research Quarterly, year 18,

number fifty-four, 289-317 . doi.org/10.22054/qjpl.2017.7435. (In Persian)
NATO-CSO-STO. (2021). Cognitive Warfare: The Future of Cognitive Dominance. First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare (France) 21 June 2021. Scientific Editors B. Claverie, B. Prébot, N. Buchler and F. Du Cluzel .
Najafi, Mohammad Parsa, "What were Putin's three main goals of the war in Ukraine?" » Mehr news agency, available at: mehrnews.com/xYmPN, publication date: 2022/08/23. (In Persian)
Nardelli, Alberto. (2023). EU Says Cost of Sanctions Will Hit Russia Harder Over Time. Bloomberg, 2023/01/07. At: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-07/eu-says-high-cost-of-sanctions-on-russia-will-grow-for-years#xj4y7vzkg .
Linklater, Andrew. Devetak, Richard. Donnelly, Jack . Burchill, Scott. Paterson, Matthew. Reus-Smit, Christian. True, Jacqui. Theories of International Relations. Third edition .
Pisharody, Rahul V. (2021). Civil society, the new frontiers of war, can be manipulated to hurt a nation's interests: Ajit Doval. 2021/12/12. At: https://indianexpress.com/article/cities/hyderabad/ajit-doval-nsa-warfare-civil-society-7619555/ .
Raji, Mohammad Hadi. Eftekhari, Asghar. (2019). Combined war of the West against the Islamic Republic of Iran (analysis of dimensions and methods). Journal of Defense Policy, 28(109). (In Persian)
Rezaei, Fateme. Shafii, Nozer. (2014). Criticism and evaluation of constructivist theory. Political Research Quarterly, 4(2). 63-85. (In Persian)
Riazei, Vahid. Akbari, Ali. Bajlani, Safdar. Akbari, Hassan Reza. (2021). "Introducing the components and tools of America's combined war against the Islamic Republic of Iran". Defense Strategy Quarterly, 19(73), 37-67. DOR: 20.1001.1.17351723.1400.19.73.2.3. (In Persian)
Reuters. (2022). Putin says Russia wants end to war in Ukraine. 2022/12/23. At: https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-russia-wants-end-war-all-conflicts-end-with-diplomacy-2022-12-22/ .
Ricks, Delthia. (2011). Dawn of the BioHackers. discovermagazine , 2011/10/05. At: https://www.discovermagazine.com/health/dawn-of-the-biohackers .
Salehi, Ataollah, (2019), "Analysis of the Denbass conflict from the perspective of international law", Central Asia and Caucasus Quarterly, twenty-fifth year, number one hundred and eight, 101-139. (In Persian)
Sd, Pradhan. (2023). New technologies deployed in the Russia-Ukraine conflict. 2023/04/17. At: https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/ChanakyaCode/new-technologies-deployed-in-the-russia-ukraine-conflict-implications-for-future-conflicts/ .
Sakellariadis, john. Miller, Maggie. (2023). Ukraine gears up for new phase of cyber war with Russia. Politico, 2023/02/25. At: https://www.politico.com/news/2023/02/25/ukraine-russian-cyberattacks-00084429 .
Sputnik Persian, "Vladimir Putin's remarks at the signing ceremony of the annexation of liberated territories to Russia", available at: https://spnfa.ir/category_russian-special-military-op-ukraine/, publication date 01/10/ 2022 .
Sultonov, Mirzosaid. (2020). The Impact of International Sanctions on Russian Financial Markets. Department of Community Service and Science, Tohoku University of Community Service and Science, Sakata 9988580, Japan, 8(4), 2020/11/26. https://doi.org/10.3390/economies8040107 .

Swart, mia. (2023). Putin digital presence at BRICS summit comes with risks, critical repercussions for South Africa. Daily Maverick, 2023/08/02. At: https://www.dailymaverick.co.za/opinionista/2023-08-02-putin-digital-presence-at-brics-summit-comes-with-risks-critical-repercussions-for-south-africa/ .
Tass. (2023). Medvedev highlights need for active defense to counter ongoing cyberwar against Russia. russian news agency 2023/07/26. At: https://tass.com/politics/1652081 .
Tass. (2022). Putin says West seeking to weaken and destroy Russia. russian news agency 2022/09/21. At: https://tass.com/politics/1511161 .
United Nations Charter (full text). 2021/03/17. In: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text
Ziener, Markus. (2023). Russia's opposition is united against Putin but divided over basically everything else . Nbcnews, 2023/01/22. At: https://www.nbcnews.com/news/world/russia-putin-navalny-opposition-divided-ukraine-war-rcna71242 .